

ODNOS RECIDIVISTA PREMA OBRAZOVANJU U KPZ*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Marija Stojanović

Da se osuđenik ne može "popraviti" samo lišenjem slobode i represijom svedoče i podaci o porastu broja povratnika. Razlozi neefikasnosti institucionalne resocijalizacije su mnogostruki i, još uvek, nedovoljno istraženo područje iz: prava, kriminologije, penologije, psihologije, sociologije, andragogije...

Problem je, između ostalih, da li se i na koji način, u izolovanoj sredini kakav je zatvor, može osuđenik pripremiti da se uspešno integriše u društvenu zajednicu po izlasku iz zatvora? Važnu ulogu u realizaciji ovog cilja može imati obrazovanje. Predmet ovog teksta je jedan aspekt obrazovanja u zatvoru odnosno istraživanje kakav stav osuđenici imaju prema obrazovanju uopšte i obrazovnim programima u zatvoru i da li su motivisani za učešće u ponuđenim programima? Prikazaćemo deo empirijskog istraživanja sprovedenog na prigodnom uzorku recidivista u KPZ Sremska Mitrovica o obrazovanju i spremnosti za učestvovanje u obrazovnim programima. Rezultati pokazuju da ispitanici imaju pozitivniji stav prema obrazovanju generalno nego prema programima obrazovanja koji im se nude u KPZ-u.

* Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i rada na izradi master rada "Obrazovno iskustvo povratnika i njihova spremnost za osposobljavanje tokom izdržavanja kazne" na Filozofskom fakultetu - Katedra za andragogiju u Beogradu, 2015. godine

* E-mail: brknezic@gmail.com

KLJUČNE REČI: recidivisti / obrazovanje / osposobljavanje / resocijalizacija

O RECIDIVIZMU I OBRAZOVANJU U KPZ

U literaturi postoje različita shvatanja i definicije povrata (krivično-pravna, kriminološka i penološka i različite kategorije povratnika (opšti, specijalni, višestruki povrat) o kojima ovom prilikom nećemo detaljnije govoriti ali se o istim može polemisati. Međutim, bez obzira na sve manjkavosti pojedinih određenja povratnici čine posebnu kategoriju u odnosu na primarne jer oni krivična dela ponavljaju više puta u toku života a nekima je to i način življenja. Da li su povratnici nepopravljivi ili su uslovi u zatvoru i sredini u koju se vraćaju "pogodno" tlo za usavršavanje već isprobanih "zanata" pitanja su koja od poodavno zaokupljaju pažnju kriminologa, penologa, psihologa, psihijataru, sociologa, pedagoga i andragoga. Specifičnost recidivista je što njihovo ponašanje, u većini slučajeva, nije proizvod slučajnih okolnosti već je uslovljeno dubljim subjektivnim i objektivnim faktorima. Povrat je indikator neefikasnosti, ne samo kaznene politike i tretmana u penalnim ustanovama, nego i postpenalnog prihvata i ukupnih društvenih okolnosti i pre i nakon izlaska osuđenih iz zatvora. Uprkos neujednačenosti izvora podataka i metodološkim teškoćama u njihovom prikupljanju u različitim zemljama, postojeći podaci pokazuju da je opšti trend u svetu uvećanje zatvorske populacije. Stopa zatvaranja porasla je u 78% zemalja sveta - 71% zemalja u Africi, 82% u Americi, 80% u Aziji, 74% u Evropi i 80% u Okeaniji (Walmsley, 2012). U Evropskoj uniji je u periodu 1995-2009 broj osuđenika porastao za 24% (European Comission, 2010), a u Srbiji u periodu 2005–2010 za 30% (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010). (Knežić, B. Savić, M. 2013)

Bilo bi jednostavno rešenje recidivizma kada bismo mogli svu krivicu prebaciti na neefikasnost penalnog tretmana i obrazovnih programa unutar zatvora, ali u ovom kratkom prilogu podsetićemo na zatvor i štetne posledice koje uslovi u prenaseljenim zatvorima imaju na osuđenike. Zatvaranje ne znači samo lišenje slobode nego i ograničavanje mnogih drugih ljudskih prava što je posledica kontrole osuđenika i funkcionisanja zatvora. A oduzimanje slobode i bez dodatne prinude i kažnjavanja dovoljno deprimira osuđene, koji su svedeni samo na jednu ulogu – ulogu zatvorenika, "obežerenog" brojem, koja ugrožava ljudsko dostojanstvo. Često se ističe da dugotrajno lišenje slobode ima brojne štetne posledice po fizičko i psihičko zdravlje osuđenika, mogu se javiti: gubitak samopouzdanja, osećaj

izgubljenosti ili odbačenosti, emocionalna napetost, nekontrolisani bes, depresija kao i strah od samostalnog života na slobodi. Uslovi boravka u zatvoru poništavaju lični identitet pojedinca i lome dušu. (Radovanović, 1992; Mrvić-Petrović, 2007. Knežić, 2009. i dr.).

Sama ideja obrazovanja kao oblika tretmana osuđenih često je praćena podozrenjem i otporom, kako onih koji provode tretman tako i onih koji se deklarativno zalažu za pravo i ulogu obrazovanja u osposobljavanju zatvorenika za efikasniju socijalnu integraciju po izlasku iz zatvora. Poplava prizvuka zloradosti i direktnih osporavanja obrazovanja osuđenika nije za zanemarivanje. Potvrda tome je realnost u našim zatvorima gde je u proteklih dvadesetak godina obrazovanje bilo "odsutno" iz zatvora. (Knežić, 2014).

Koncept resocijalizacije, sa ostvarivanjem različitih oblika tretmana nije i ne može biti jedini, odlučujući faktor u borbi protiv smanjenja broja povratnika u zatvorskim ustanovama, ali je bitan i neohodan. U specifičnom okruženju kakvo je zatvorsko, u strogom režimu života brojna prava osuđenih lica su redukovana na najmanju moguću meru ili uopšte ni ne postoje. Ukoliko bismo se složili sa protivnicima koncepta resocijalizacije i izrazili sumnje u efekte radnih i obrazovnih aktivnosti unutar zatvora, a svemu tome dodali i negativne strane uticaja zatvora na ličnost osuđenika, te kasnije nesnalaženje tih pojedinaca u društvenoj sredini, da li možemo očekivati smanjenje recidivizma? Da li je pravo rešenje da zatvorske rešetke i dugogodišnje ograničenje slobode budu jedino što možemo da ponudimo u borbi protiv povratništva i kriminala? Zatvorske ustanove sa svim nepovoljnostima koje se mogu odražavati na osuđeno lice trebalo bi da omoguće učešće pojedincima, koji iskažu svoju spremnost, u formalnim obrazovnim aktivnostima.

Iako se ne može na tretmanske aktivnosti u zatvorima gledati kao na svemoćne korake na putu ka manjem broju povratnika, ne može se takođe ni umanjivati njihov značaj i svrha, jer su brojni autori (Taryn Nelson Francis, 2010, MacKenzie, 2006, Vacca, 2004) potvrdili stav da edukativni programi kao važan deo tretmanskih aktivnosti imaju uticaj na redukciju povratništva.

Obrazovni tretman bi trebalo da je usmeren ka osuđeniku, sa glavnim ciljem da ublaži negativne efekte zatvorskih uslova života koji su neizbežni, da umanjí osećanje odbačenosti i izolovanosti kod osuđenika, i da istovremeno pruži neophodnu pomoć pojedincu da povрати samopouzdanje, veru u sebe, svoje mogućnosti i sposobnosti. Kada se govori o formalnom obrazovanju unutar zatvorskih institucija primetno je da jedan od njegovih osnovnih ciljeva jeste obezbeđivanje i pružanje šanse osuđenim licima da

steknu, razviju ili unaprede znanja, veštine i sposobnosti koje bi im nakon izlaska iz zatvora pružale legitiman i prihvatljiv način i put da ostvare svoje potrebe, počev od onih egzistencijalnih.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u našoj zemlji, kao veoma važan zakonski okvir koji određuje sistem izvršenja kazne zatvora u Srbiji temelji se na nekim od međunarodnih pravnih dokumenata kao što su: Standardna minimalna pravila Ujedinjenih Nacija za postupanje sa zatvorenima iz 1955, Evropska minimalna pravila za postupanje sa zatvorenima iz 1973, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950, kao i Evropska zatvorska pravila iz 1987. i 2006.godine (Knežić, 2014). Zakonska dokumenta naše zemlje se usaglašavaju i menjaju u skladu sa evropskim zakonskim normama i propisima. Međutim, postavlja se pitanje da li je to dovoljno jer postoji niz prepreka u praksi, počevši od širih, društvenih uslova i okolnosti, do prostornih, materijalnih i kadrovskih uslova u zatvorskim institucijama.

Kada je reč o programima zatvorskog obrazovanja i njegovog sadržaja nailazi se na veliki broj nedoumica. Neke od tih su: na koji način te programe treba organizovati i realizovati i šta se njima zapravo želi postići, da li su to programi namenjeni sticanju i razvoju nekih socijalnih veština, kontroli emocija i agresivnosti, ili se pažnja treba usmeriti ka stručnom osposobljavanju i mogućnostima zaposlenja po izlasku iz zatvora. Istraživanja su pokazala da su zatvorenici koji pohađaju edukativne programe manje skloni da se vrate u zatvor, tj. da obrazovanje u zatvoru može da utiče na smanjenje recidivizma (Harer, 1994, 1995; Cecil et al., 2000; Hull, Forrester, Brown, Jobe & McCullen, 2000; Steurer & Smith, 2003; Vacca, 2004; MacKenzie, 2006), ali pokazano je da se smanjuje i nivo nasilničkog ponašanja (Vacca, 2004) kao i broj disciplinskih problema osoba koje učestvuju u zatvorskim edukativnim programima (Kling, 2006). Bozos i Hausman (Bozos & Hausman, 2004) navode da za zatvorenike koji su prošli neki vid edukacije u zatvoru, postoji 10 do 20% manja verovatnoće da će se ponovo vratiti u zatvor nego za one koji nisu učestvovali u edukaciji, dok se u studiji Steurera i Smita (Steurer & Smith, 2003) navodi da je recidivizam kod osuđenika koji su učestvovali u edukativnim programima za 29% manji nego kod onih koji nisu. (Knežić, Savić, 2012)

Burton, takođe, ističe da od 2006. godine broj zatvorenika na američkom kontinentu sve više raste i uvećava se. Oni imaju jako nizak obrazovni nivo i veliki stepen nepismenosti Upravo iz tog razloga se, kako autor navodi, i povećava stopa recidivizma u zatvorskoj populaciji. Oni pojedinci koji su učestvovali u obrazovnim programima su imali manju stopu povrata od onih koji to nisu činili, te se stoga zaključuje da je potreban veći rad i ulaganje na

tom polju. Ključ razvoja i sticanja određenih kvalifikacija za mnogobrojne nepismene i neobrazovane zatvorenike jesu upravo kvalitetno osmišljeni i realizovani obrazovni programi unutar zatvora, i na njih se gleda kao na "pomoć" od strane zatvorskog sistema osuđenima da bi mogli da se uspešno adaptiraju i nastave život izvan zatvorskih zidina, a bez većih teškoća. U većini američkih zatvora se nastoje realizovati obrazovni programi koji bi bili namenjeni zatvorenima koji nemaju završeno srednjoškolsko obrazovanje, i gde bi učešće u njima bilo obavezno. Međutim, veliki broj zatvorenika uz to što ne poseduje neophodnu obrazovnu osnovu, često nema u dovoljnoj meri ni razvijene socijalne veštine i sposobnosti koje bi im omogućile da adekvatno funkcionišu na slobodi i skoro 2/3 bivših zatvorenika posle izvesnog vremena učine novo krivično delo. Praćenje osuđenika koji su učestvovali i onih koji nisu učestvovali u obrazovnim programima tokom služenja zatvorske kazne, dovelo je do uvida u to da su oni pojedinci koji su participirali u ponuđenim obrazovnim programima izazivali veoma malo disciplinskih problema i prekršaja tokom izdržavanja kazne, za razliku od neučesnika u takvim programima. Takođe, obrazovanje doprinosi promeni celokupne ličnosti, njenog stava i odnosa prema društvenim dešavanjima, normama i vrednostima, ali i vlastitom životu, postupcima i posledicama. (Burton, H. Reducing Recidivism Through Prison Education)

Autori Braggins i Talbot (2013) ističu da jedan od glavnih ciljeva zatvorskih ustanova, pored njihove primarne funkcije, treba da bude i promovisanje obrazovanja osuđeničke populacije, nastojanje da se izgradi saradnički odnos sa partnerima na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou koji bi doprinosa daljem razvoju i širenju obrazovnih mogućnosti za osuđeničku populaciju, i nalaziti raznolike načine povezivanja zatvorenika sa spoljašnjim svetom. Takođe, prema istraživanjima rađenim u nordijskim zemljama, kratke kazne nekada mogu biti osnova za dalje bavljenje kriminalnim aktivnostima nakon izlaska na slobodu, te je stoga posebno važno da društveni sistem u celini stvori mehanizme kojima bi i kratke zatvorske kazne u sebe uključivale razne vidove obrazovnih aktivnosti. U nordijskim zemljama se obezbeđuju uslovi za postojanje i realizaciju edukativnih aktivnosti koje su na raspolaganju zatvorenima a u saradnji sa školskim sistemom i u celini se mogu kreirati individualni planovi koji će u određenom stepenu motivisati pojedince da i nakon odsluženja kratke zatvorske kazne nastave sa obrazovnim aktivnostima na slobodi.

Taryn Nelson Francis navodi da je recidiv kod onih zatvorenika koji su pohađali određene stručne obuke iznosio 25%, u poređenju sa grupom koja nije bila uključena u stručne obuke, a kod koje je recidiv iznosio i do 77%. Prema Costelloe i Warner (2008) ljudi koji se nalaze u zatvoru jesu građani koji

takođe imaju pravo na doživotno obrazovanje. Neke od zemalja Evrope, kao na primer Engleska i Norveška, smatraju da jedan od ključnih puteva za borbu protiv povratništva predstavljaju obrazovanje i obuke osuđenika, i Vlade ovih zemalja kao svoju obavezu ističu obezbeđivanje adekvatnih i kvalitetnih uslova da se sprovedu obrazovne aktivnosti i obuke unutar zatvorskih ustanova. O takvih društvenih ulaganja očekuju se pozitivni rezultati (Stojanović, 2015). Kod nas je pedesetih godina u zatvorima bilo organizovano formalno obrazovanje (opismenjavanje, osnovno i stručno obrazovanje) kojim je bilo obuhvaćeno oko trećine osuđenika. Od sedamdesetih godina prošlog veka na udaru kritike, u većini zapadnih zemalja i kod nas, našao se koncept resocijalizacije jer se smatra da nije doveo do smanjenja ukupnog kriminaliteta i recidivizma. Pokušaj oživljavanja obrazovanja kod nas je pilot projekat Misije OEBS-a u KPZ u Sremskoj Mitrovici od decembra 2006 do decembra 2007 gde je ukupno 104 osobe bilo obuhvaćeno osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem. Projekat koji je realizovan u tri kazneno-popravna zavoda u Srbiji (Niš, Požarevac i Sremska Mitrovica) " *Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji*", poznat takođe i pod nazivom *VET projekat* je primer dobre prakse, posle dvadesetak godina "gašenja" obrazovanja u našim zatvorima. (Knežić, 2014)

Srbija je u saradnji sa Evropskom unijom sprovela projekat podrške Ministarstvu pravde i državne uprave u uspostavljanju održivog i produktivnog sistema stručnog obrazovanja i obuke osuđenih lica u zatvorskim ustanovama Srbije. Korisnik ovog programa jeste Ministarstvo pravde i državne uprave i njega je realizovala HD Evropska konsalting grupa (Srbija) u saradnji sa BfW (Nemačka) i AARHUS TECH (Danska) sa finansijskim sredstvima Evropske unije tokom 2011-2013 godine. U okviru ovog projekta postigniti su sledeći glavni rezultati:

- razvijena je jasna koncepcija stručnog obrazovanja i obuke u zatvorskim ustanovama Srbije
- uvedene su nove radne procedure u vezi sa stručnim obrazovanjem i obukama u zatvorima
- razvijena je i implementirana komunikaciona strategija jačanja javne svesti o potrebi organizovanog sistema resocijalizacije osuđivanih lica kroz njihovo zapošljavanje
- razvijeni su programi i obučeni nosioci stručnog obrazovanja i obuke (predavači, instruktori praktične nastave) i izvedene obuke za preko 500 osuđenih lica

- ojačan je kapacitet zaposlenih u Ministarstvu pravde i državne uprave za vršenje poslova u vezi sa stručnim obrazovanjem i obukom u zatvorskim ustanovama.

Sprovođenje ovog, tzv. VET programa u zatvorskim ustanovama povezano je sa širim socijalno-političkim i ekonomskim sistemom i zavisi od određenih finansijskih mogućnosti, kao i raznolikosti zatvorskih ustanova i tipova zatvorenika. Prilikom ulaska u zatvorsku ustanovu prave se određeni okviri i planovi o izdržavanju kazne zatvorenika u kojima oni mogu da prave izbore, a njihovi stavovi najčešće utiču na spremnost da se uključe u obrazovanje i obuke. Istraživanja su pokazala da se najčešće oni zatvorenici koji se nalaze na dužima kaznama zatvora i koji su mlađi od 25 godina uključuju u obrazovne aktivnosti tokom boravka u zatvoru. Za vreme rada na ovom projektu izveden je zaključak da je neophodno zatvorske ustanove kod nas preoblikovati u one u kojima su obrazovanje i obuke svakodnevne aktivnosti čijom realizacijom se vodi računa o zadovoljavanju obrazovnih potreba zatvorenika, gde se obezbeđuje stalna evaluacija obrazovnih programa da bi se utvrdila njihova efikasnost i gde se utvrđuje partnerski rad sa nekim od ključnih partnera poslodavaca, tj. sa preduzećima koja saraduju sa zatvorskim radionicama. (Stojanović, M. 2015)

Uspeh 500 zatvorenika trebalo bi da je pokazatelj mogućnosti obrazovanja u zatvoru, ne samo zatvorenika nego i osoblja (instruktora, vaspitača, nastavnika – koji se uključuju u obrazovanje ove specifične kategorije odraslih polaznika u još specifičnijim zatvorskim uslovima. I jednim i drugima je potrebno obrazovanje prilagođeno novim uslovima zapošljavanja i rada kako bi bilo svrsishodno i odgovaralo kako tržištu rada tako i snalaženju u društvenim promenama. Odabrana zanimanja su već dugo deficitarna na tržištu rada u Srbiji i obuka je sprovedena do septembra 2013. godine. Na osnovu prvih izveštaja broj osuđenih koji su zainteresovani za obuku se povećava i 2014. godine je navedenim zanimanjima dodata i obuka za rashladne uređaje. (Knežić, 2014)

Ako je primetno da obrazovne aktivnosti imaju svoju ulogu u sprečavanju povratništva onda je razumljivo da se ovom vidu tretmana posvećuje više pažnje. Doprinos obrazovnih aktivnosti dobrim delom zavisi od načina na koji se vrši njihova organizacija i realizacija, kao i od sadržaja samih obrazovnih aktivnosti. Neophodno je precizno definisati da li su ponuđeni obrazovni programi namenjeni sticanju opšteg ili stručnog obrazovanja, odnosno da li pojedinci nakon završenih programa u kojima su participirali poseduju određena znanja, veštine i kompetencije koje bi im omogućile da se nakon izlaska na slobodu uključe u svet rada i ostvare to svoje pravo. (Stojanović, 2015)

ISTRAŽIVANJE

Istraživanje je rađeno u KPZ Sremska Mitrovica u junu 2015. godine. Podaci su prikupljeni upitnikom sa pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa kao i listom tvrdnji sa Likertovom skalom. Uzorak je prigodan, činilo ga je 107 recidivista – osuđenika koji su bar jednom prethodno izdržavali zatvorsku kaznu. Cilj istraživanja je bio da se ispita odnos osuđenika prema obrazovanju uopšte, prema obrazovnim programima u zatvoru i njihova spremnost za uključivanje u ponuđene programe u zatvoru.

Ispitanike čini relativno mlađa populacija. Više od polovine uzorka (51,4%) čine osobe mlađeg srednjeg doba, od 31 do 40 godina, a sa kategorijom do 30 godina (30,8) čine preko 80% uzorka. Ovakva starosna struktura uzorka bitna je za analizu odnosa osuđenika prema obrazovanju odraslih. Ispitanika starijih od 40 godina ima 17,8%.

Po pitanju nivoa obrazovanja među ispitanicima dominiraju oni koji imaju završenu srednju (58,9%), odnosno, osnovnu školu (34,6%). Oko 5% ispitanika ima završenu višu školu, a zanemarljiv broj fakultet.

Prema dobijenim podacima koji se odnose na zanimanje ispitanika, osim jedanaest osuđenika koji nemaju nikakvu kvalifikaciju, ostala osuđena lica u uzorku završila su srednje stručne škole (ugostiteljsku/turističku/trgovačku, saobraćajnu, mašinsku/elektrotehničku, građevinsku/šumarsku ili neki od zanata).

Što se tiče raspodele ispitanika u odnosu na to koliko su puta do tada osuđivani, podaci ukazuju da je više od 3 puta osuđivano 15,2% ispitanika, 3 puta 24,8%, 2 puta 21% a jednom 25,7% (ostali nisu odgovorili na ovo pitanje).

Na pitanje da li ste u kazneno-popravnom zavodu pri ranijem izdržavanju kazne bili obuhvaćeni određenim programom obrazovanja, gotovo 70% ispitanika je odrično odgovorilo, što može predstavljati dovoljno dobru osnovu za polemiku da li zapravo koncept resocijalizacije i obrazovanje kao deo tretmana postoje u praksi u našem zatvorskom sistemu, s obzirom na zakonsku utemeljenost. Kako možemo govoriti o obrazovanju kao jednoj od aktivnosti tretmana i procenjivati njegov kvalitet; navoditi povratništvo kao indikator uspeha tretmana ako ono u suštini i ne postoji ili se ne nudi kao izbor osuđenim licima? Razlozi za neučestvovanje u programima obrazovanja tokom izdržavanja zatvorske kazne su raznoliki, počev od toga da takvi programi ranije nisu ni postojali, da im za takav vid aktivnosti nije pružena

šansa, tj, da nisu postojali uslovi za realizaciju, ili da pak nisu bili zainteresovani da učestvuju u takvim programima.

Ako se govori o zadovoljstvu obrazovanjem kojim su ranije bili obuhvaćeni, veliki deo ispitanika u uzorku, njih 73,9% je zadovoljan obrazovanjem kojim su ranije bili obuhvaćeni, dok je manji deo, oko četvrtine ispitanika, nezadovoljan.

Za iznenađenje je podatak da u trenutku sprovođenja istraživanja više od polovine ispitanika, tačnije njih 67,7% ne učestvuje ni u jednom obliku stručnog usavršavanja, dok trećina njih navodi da se trenutno stručno usavršava. Ali, prema dobijenim podacima, ne možemo zanemariti postojanje motivacije i želje kod osuđenih lica da pohađaju neki vid stručnog usavršavanja u kazneno-popravnom zavodu u kom se nalaze. Naime, čak njih 80,5 % izražava želju da pohađa neki vid stručnog usavršavanja u kazneno-popravnom zavodu. Ako povežemo dobijene podatke da 67,7% osuđenih lica iz uzorka ne učestvuje ni u jednom obliku stručnog usavršavanja, dok sa druge strane 80,5 % njih poseduje želju da participira u nekom vidu stručnog usavršavanja u kazneno-popravnom zavodu, stiče se utisak da neki objektivni razlozi i problemi onemogućavaju usaglašavanje želja i mogućnosti svih aktera u procesu obrazovanja unutar zatvorskih institucija.

Može se čuti da osuđena lica zapravo nisu previše zainteresovana za neke od obrazovnih aktivnosti tokom izdržavanja kazne, a posebno se to ističe kada su u pitanju povratnici i da im takve aktivnosti predstavljaju teret i napor, ali podatak koji smo dobili gde skoro čitav uzorak, tačnije 92,9 % povratnika smatra da je obrazovanje i usavršavanje korisna i značajna aktivnost ide u prilog većem optimizmu kada se govori o stavu povratnika prema obrazovanju. U prilog tome govori i dobijeni podatak da gotovo svi ispitanici (94,4%) bi vreme u zatvoru proveli osposobljavajući se za neki posao. Ovaj podatak predstavlja optimistično saznanje (nadamo se da osuđenici nisu davali socijalno poželjne odgovore), i govori o postojanju želje kod samih ispitanika da iskoriste svoju neslobodu u smislu kvalitetnog iskorišćavanja viška vremena koje imaju na raspolaganju. Neki od njihovih odgovora potvrđuju taj odnos: "Kroz te programe vidim veću šansu da se zaposlim kada izađem iz zatvora"; "Lakše bih se uklopio među ljude kada izađem"; "Bolje da učim onda imam manje vremena za gluposti"...

Dakle, možemo zaključiti da ispitanici u najvećem procentu na obrazovanje gledaju kao na korisnu aktivnost (92,9%) i žele da pohađaju neki oblik osposobljavanja dok su na izdržavanju kazne (80,5%) iako u velikom procentu trenutno ne učestvuju u nekom obliku stručnog osposobljavanja (67,7%). Ovi podaci mogu predstaviti suštinski primer da motivacija i

interesovanje postoje, a da realne mogućnosti i resursi za ostvarenje propisanog izostaju. Upoređujući opštu sliku našeg i istraživanja Knežić, Savić (2013) rezultati su donekle istovetni. Naime, i u tom istraživanju su dobijeni podaci da preko 50% ispitanika želi da se edukuje, ali da je to veoma mali procenat osuđenih lica koja stvarno učestvuju u takvim programima. Gde potražiti odgovor na ovakvo stanje stvari, gde se kriju uzroci ovakvih rezultata? U zakonskim okvirima sigurno ne, u stavu osuđenika prema obrazovanju takođe.

Tabele br.1 Odgovori ispitanika po stavkama koje se odnose na stavove prema obrazovanju u celini (u procentima)

Stavka	sasvim se slažem	uglavnom se slažem	Neodlučan sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se neslažem
Obrazovanje je veoma bitna i značajna sfera života	86.0	11.2	1.9	0.9	0.0
Obrazovanje omogućuje čoveku da razvije svoju ličnost i svoje kvalitete	84.1	14.0	1.9	0.0	0.0
Odrasli pojedinci mogu podjednako uspešno da uče kao i oni mlađi	68.2	26.2	2.8	2.8	0.0
Nikada ne treba propustiti priliku da se uči	83.0	12.3	1.9	2.8	0.0
Obrazovanje omogućuje čoveku da uspostavi bolje i kvalitetnije odnose sa drugim ljudima	75.7	19.6	3.7	0.9	0.0

U celini gledano, ovakvi podaci mogu da ohrabre, ispitanici imaju prilično pozitivnu sliku o obrazovanju i preko 80% njih se sasvim slaže sa značajem obrazovanja, mogućnostima koje ono pruža za razvoj ličnosti i 3 važnošću korišćenja svake prilike za učenje. Nešto rezervisaniji odnos, no ipak pozitivan, ispitanici imaju kada je u pitanju uticaj obrazovanja na uspostavljanje boljih međuljudskih odnosa, kao i mogućnost odraslih da uče jednako kao i mladi. I ovog puta je uočljiva sličnost sa ranijim istraživanjima po pitanju važnosti i značaja obrazovanja u životima osuđenih lica. (Knežić, Savić, 2012)

Tabela br.2 Odgovori ispitanika po stavkama koje se odnose na stavove prema obrazovnim programima u zavodu (u procentima)

Stavka	sasvim se slažem	uglavnom se slažem	Neodlučan sam	uglavnom se ne slažem	uopšte se ne slažem
Rado učestvujem u programima obrazovanja koji se u zavodu nude	68.3	20.2	6.7	3.8	1.0
Mišlim da su ponuđeni obrazovni programi u zavodu kvalitetni	44.8	30.5	10.5	9.5	4.8
Obrazovni programi u zavodu mi pomažu da saznam i naučim nešto novo	67.0	18.9	7.5	3.8	2.8
Mišlim da ću znanja koja kroz obrazovne programe u zavodu steknem moći da iskoristim na slobodi	59.4	23.6	5.7	6.6	4.7
Znanja koja sam stekao kroz obrazovne programe u zavodu uticala su na promenu mog ponašanja	54.7	24.5	7.5	4.7	8.5

Iz navedene tabele može se zaključiti da ispitanici imaju pozitivniji stav prema obrazovanju generalno posmatrano, nego prema obrazovnim programima koje nudi zavod. Ipak, većina njih rado učestvuje u programima koje zavod nudi i na taj način saznaje nešto novo. Takođe, ispitanici uglavnom smatraju da će znanja koja su stekli u zavodu moći da koriste i na slobodi, kao i da su ta znanja doprinela da promene svoje ponašanje. Ispitanici su nešto kritičniji kada je u pitanju procena kvaliteta obrazovnih programa koji se nude u zatvoru. Ova saznanja mogu ukazati na to da bi možda više pažnje trebalo ukazati stvarnim potrebama i interesovanjima osuđenih lica prilikom kreiranja obrazovnih programa, ali ne treba zanemariti ni nedostatak resursa, što prostornih ili kadrovskih kada se govori o kvalitetu ponuđenih programa.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Ako se zatvorska kazna svodi jedino na lišenje slobode, koje je čin represije i samo po sebi je dovoljna kazna, i bezsadržajno trošenje vremena (bez efektivnog rada i obrazovanja, bez raznovrsnih aktivnosti u slobodnom vremenu, uz jak neformalni sistem osuđenika...) onda se može očekivati trenutna korist od onemogućavanja osuđenih da ponovo čine krivično delo. Da korist traje koliko i dužina kazne, nažalost, upućuju i podaci o visokom procentu povrata (koji se u KPZ Sremska Mitrovica u kojem je rađeno istraživanje kreće oko 70%).

Naše istraživanje, iako provedeno na manjem prigodnom uzorku, može pomoći u otkrivanju nekih novih puteva i koraka u procesu utemeljenja, razvoja i unapređenja procesa resocijalizacije u našoj sredini. Motivi, težnje i želje pojedinca nagone na akciju i aktivnost, pa ako oni kao takvi postoje o obrazovanju među povratnicima, treba ih iskoristiti i ponuditi programe dovoljno zanimljive a korisne u pogledu obrazovanja i osposobljavanja iza rešetaka a primenljivo u životu na slobodi. Na taj način se ostvaruje dvostruka dobit, važna i osuđenima i društvu. Projekat " Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji", dobar je primer i korak napred u procesu osposobljavanja osuđenika za rad i funkcionisanje u tom pogledu na slobodi. Stručno obrazovanje osuđenika, takođe, omogućava i olakšava njihovo radno angažovanje za vreme izvršenja kazne zatvora. Trošenje vremena u zavodskim ustanovama na taj način najprihvatljivije je, najkorisnije, i najhumanije. I sami osuđenici percipiraju da iako imaju interesovanja i motivacije za uključivanje u obrazovne programe ne mogu da ih dobiju jer prednost imaju oni koji nemaju nikakvo

obrazovanje. Nije potrebno posebno obrazlagati kako se ovakva praksa negativno odražava na motivaciju osuđenika za obrazovanjem i koliko i obrazovanje kao deo resocijalizacije gubi svoj smisao i svrhu. Kad je reč o obrazovanju situacija je, i bez ovih razloga složena, dovoljno je pogledati statističke podatke o nivou obrazovanja osuđenih i njihovoj uključenosti u bilo koji oblik obrazovanja u zatvoru. (Knežić, Savić, 2013.)

Rezultati istraživanja ukazuju da realizacija zakonskih prava osuđenika, u našem slučaju prava na obrazovanje i osposobljavanje, nije uvek u korist osuđenika, šire posmatrano ni društva. Ako bivši osuđenik nema uslove i mogućnosti da se na zadovoljavajući način reintegriše u socijalnu sredinu on se, u većini slučajeva, opredeljuje za vršenje krivičnih dela. Zatvorenici koji su pri ranijem izdržavanju kazne imali pozitivno obrazovno iskustvo imaju i pozitivniji stav u pogledu spremnosti da učestvuju u programima osposobljavanja tokom izdržavanja kazne. Takođe, oni zatvorenici koji su u zavodu u kom se sada nalaze obuhvaćeni obrazovnim programom imaju pozitivniji stav u pogledu spremnosti da učestvuju u programima osposobljavanja tokom izdržavanja kazne. Zato se može zaključiti da postojanje određenog pozitivnog obrazovnog iskustva kod povratnika utiče na njihovu spremnost da se uključe u neke od programa osposobljavanja, što još jednom potvrđuje moć koju obrazovanje poseduje. Stoga smatramo da bi obrazovni programi u zatvorskom tretmanu organizovani na profesionalan način doprineli boljoj integraciji osuđenika po izlasku iz zatvora i smanjenju recidivizma. Uz bolju organizaciju unutar službi u zatvoru i viših instanci van zatvora, moguće je uključiti daleko veći broj zainteresovanih osuđenika kao i motivisati one koji nemaju želju za obrazovanjem. Da bi se motivisali osuđenici za obrazovanje potrebno je da je osoblje zatvora, kao i društvo, svesno značaja i uloge ove "karike" u resocijalizaciji osuđenika.

LITERATURA

- (1) Andonov, A., (2013) Primjena pojedinih odredaba zakona o izvršavanju kazne zatvora, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol.20, br. 1. str. 101-118.
- (2) Blake, H., Sackett, D., (1975). *Curriculum of Improving Communication Skills: A Language Arts Handbook for Use in Corrections*.
- (3) Bracken, C. (2011). *Bars to Learning: Practical Challenges to the 'Working Prison'*. CIVITAS: Institute for the Study of Civil Society.

- (4) Bracken, C. (2012). *Practical Challenges to the 'Working Prison'*. Civitas: Institute for the Study of Civil Society.
<http://www.civitas.org.uk/crime/barstolearning.pdf>
- (5) Braggins, J., Talbot, J. (2005). *Wings of Learning: the role of the prison officer in supporting prisoner education*. The Centre for Crime and Justice Studies.
- (6) Cecil, D., Drapkin, D. A., MacKenzie, D. L. & Hickman, L. J. (2000). The Effectiveness of Adult Basic Education and Life-Skills Programs in Reducing Recidivism: A Review and Assessment of the Research. *Journal of Correctional Education*, 51(2), 207-226.
- (7) Foley, R.M., Gao, J. (2004). Correctional Education: Characteristics of Academic Programs Serving Incarcerated Adults, *Journal of Correctional Education*, 55(1), 6-21.
- (8) Knežić, B. (2009). Društvene okolnosti – činilac povrata. U: Kron, L. (Ur.): *Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 261-273.
- (9) Knežić, B. (2014). *Obrazovanje osuđenika: od deklarativnog do stvarnog*, U: Zbornik instituta za pedagoška i andragoška istraživanja, Beograd: Filozofski fakultet, str. 109-122
- (10) Knežić, B., & Savić, M. (2013). Obrazovanje u zatvoru: od prava do realizacije. *Andragoške studije*, br. 1, str. 99-116.
- (11) Knežić, B., & Savić, M. (2012). Obrazovanje iza rešetaka. U: Kron, L. (Ur.): *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 179-191.
- (12) MacKenzie, D. L. (2006). *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (13) Munoz, V. (2009). *The right to education of persons in detention*. New York: UN Human Rights Council.
- (14) of learning. Report submitted at the European Conference on Prison Education "Pathways to inclusion – Strengthening European Cooperation in Prison Education and Training", Budapest, Hungary.
- (15) *Prison education and training in Europe- a review and commentary of existing literature, analysis and evaluation.*, 2011
http://www.epea.org/fileadmin/Training_course/Fullreport_en.pdf
(pristupljeno 03.08.2015)
- (16) *Prison Education* <http://www.ceanational.org/PDFs/EdReducesCrime.pdf> (Pristupljeno 02.08.2015)
- (17) Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor*. Beograd: Prometej & Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- (18) *Reducing Recidivism Through Prison education*, H. Burton
<http://smartsheep.org/reducing-recidivism-through-prison-education-by-heather-d-burt> (pristupljeno 02.08.2015)
- (19) Ripley, P. (1993). *Prison Education Role in Challenging Offending Behaviour*. Mendip Papers MP 047.
- (20) Sisk, S., Juhász, A. & Damianos, P. (2010). The prison as a positive environment for learning: Regime issues, role of governors, prison officers supportive
- (21) Soferr, S. (2006). Prison Education: Is It Worth It? *Corrections Today*, Vol. 68, Issue 6.
- (22) Špadijer-Džinić, J., (1973), *Zatvoreničko društvo*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (23) Stephen, Tephén J. Steurer, Ph.D. *Three state recidivism study executive summary*. Education recedes crime
- (24) Steurer, S. J. & Smith, L.G. (2003). *Education Reduces Crime: Three-State Recidivism*
- (25) Stojanović, M., (2015). *Obrazovno iskustvo povratnika i njihova spremnost za osposobljavanje tokom izdržavanja kazne*. master rad, odbranjen septembra 2015, Odeljenje za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet UB. str. 104.
- (26) Study Executive Summary. *Correctional Education Association*.
- (27) Sykes, M. G. (1958). *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- (28) *The effect of education programs on prisoner recidivism in Michigan*, Taryn Nelson Francis, 2010
https://www.nmu.edu/sites/DrupalEducation/files/UserFiles/Files/Pre-Drupal/SiteSections/Students/GradPapers/Projects/Nelson_Taryn_MP.pdf (pristupljeno 01.08.2015)
- (29) Vacca, J. M. (2004). Educated Prisoners Are Less Likely To Return to Prison. *The Journal of Correctional Education*, 55(4), pp. 297–305.
- (30) Walmsley, R. (2012). *World Prison Population List (9 edition)*. London: ICPS.
- (31) *What works in correctional education*, Doris Layton MacKenzie
https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&rlz=1C1PRFC_enRS624RS624&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=What+Works+in+Correctional+Education%3F+Doris+Layton+MacKenzie%2C+Ph.D.+The+Pennsylvania+S (pristupljeno 02.08.2015)
- (32) Wilson, D., Reuss, A. (2000). *Prisoner Education: Tales from the Field*, London: Waterside Press.

- (33) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Izmene zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br. 85/2005 i br. 72/2009. br.55/2014.
- (34) Zatvori u Srbiji. Praćenje reforme zatvorskog sistema u Srbiji (2010). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

THE ATTITUDE OF RECIDIVISTS TOWARDS THE EDUCATION IN PCI¹

The increasing number of recidivists in prisons gives evidence that prisoners cannot be "improved" by deprivation of freedom or repression. There are number of reasons for inefficiency of institutional resocialization and it is still under-explored area of law, criminology, penology, sociology and andragogy. Therefore, the main issue is whether prisoners can be prepared for successful reintegration into society after prison release in an isolated environment such as prison? Education can play an important role in the realization of this objective.

The subject of this text is one aspect of education in prison, i.e. the research on prisoners' attitude towards education in general and educational programs in prison. Also, we were interested in whether prisoners are motivated to participate in offered educational programs. The empirical research was conducted on convenient sample of recidivists in Penal Correctional Institution Sremska Mitrovica. The results show that our sample of recidivists has more positive attitude towards education in general compared to offered educational programs in PCI.

KEYWORDS: recidivists / education / qualification / resocialization

¹ Penal Correctional Institution